

Adilə Qulam qızı İbrahimova
Bakı Slavyan Universiteti
İradə Xəlil qızı Zamanova
Bakı Dövlət Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ BƏDƏN ÜZVLƏRİ İLƏ ƏMƏLƏ GƏLƏN FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN QURULUŞU

Açar sözlər: dilçilik, leksika, çoxmənalı

The structure of phraseological units formed by body parts in English Summary

Phraseological units perform the same syntactic function as words. Most English phraseological units formed by body parts are used in the form of contracts. Only a small part of the grammatically formed party is used in sentences. Among phraseological units, one can also find those that are used in negative form.

Key words: *linguistics, lexis, polysemantic*

Frazeoloji vahidlər də sözlər kimi eyni sintaktik funksiyaları yerinə yetirirlər. Onlar bir, iki və daha çox təkmənalı sözlərin birləşməsi əsasında təşəkkül tapmışdır. Bədən üzvləri ilə yaranmış ingilis dili frazeoloji vahidlərinin əksəriyyəti sözləşmə şəklində, az bir qismi isə qrammatik cəhətdən formalaşaraq cümlə quruluşunda işlədilir.

Sözləşməsi şəklində formalaşanda:

«A change of heart over head and ears», «an evil eye», «give ear (to)», «split hairs», «fortywin» və s.

Cümlə şəklində formalaşanda: «Give amb a fat on the back» (birkəsin başını sıgallamaq); «be in debt up to the armpit» (boğazacan (xirdəyəcən) borcda olmaq). «The ball is at the feet smb» (vəziyyətin ağası olmaq, vəziyyətə hakim kəsilmək) «Lose one's hair» (keçəlləşmək, saçını itirmək); məc.dan sözündən çıxmaq, hirsəlmək.

Bədən üzvləri ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin içərisində az da olsa inkarda işlədilən formalara da təsadüf edilir:

not to lilt a hand
not to turn a hair
without turning a hair
not to left (move, or stir) foot
have no guts in one's brains
eyes no eyes
not to have a brain in one's hand.

Təsdiq və inkarda işlədilən bədən üzvləri ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin sual,əmr, nida şəklində işlədilən formalarına da təsadüf etdik.

Sual forması: «Has the cat got your tongue? amer. «Nədir, lalsan? Pişik dilini yeyib?»

«How do you do? Necəsən?»

«Where are your eyes? Korsan? Görmürsən?»

«What's at the back of it? Bunun arxasında nə gizlənir?»

Əmr forması: «Goshake your ears! köhn-nin.rədd olun, yığışın!»

«Throw him out on his ear! amer. kobud. onu pilləkən aşağı at, gov!»

Nida forması: «Damn your eyes! kobud.lənətə gələsən!»

«Christ's foot! köhn. Aman Allah!»

«Allmy eye! sh.cəfəngiyyat; tam cəfəngiyyat». «My foot! Goplama, onsuz da inanmayacağam».

«Have a heart! Rəhm edin! Yazığınız gəlsin!»

«Hold your jöv! Dilini saxla! Kəs səsinə, sarsaqlama!»

Bədən üzvləri ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin çoxu felə, az bir qismi isə başqa nitq hissələrinə ekvivalentdir. Ona görə də bədən üzvləri ilə əmələ gələn frazeoloji vahidləri struktur prinsipinə görə 2 qrupa ayırırıq: 1)Feli frazeoloji vahidlər; 2)Qeyri-feli frazeoloji vahidlər.

Bədən üzvlü. Feli frazeoloji vahidlərin quruluşu.

Bədən növlü. Feli frazeoloji birləşmələr içərisində ikizirvəli, üçzirvəli və çoxzirvəli frazeoloji vahidlər mövcuddur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1.1.V+n: loose face, pull foot, change hands, join hands, give ear (to), split hairs, mane face to...

2.V+art.+N: make a face, drow a face, cast an eye, have the heart, cast a glance (at)

- 3.V+one`s+N+prp.:wash one`s hands of, take one`s mind off, eat one`s head off cry one`s heart out, blow one`s brains out, poke one`s heart nose into, put one`s heart into, turn one`s back to, have one`s eye on
- 4.V+adv.: go hand in hand, stand on end
- 5.V+one`s+N:hold one`s tongue, enter one`s head, pull one`s leg, burn one`s fingers, break one`s heart, clear one`s throat, snap one`s head turn one`s head, neep one`s head, find one`s tongue, straighten one`s face
- 6.V+prp.+one`s+N: come into one`s mind put into one`s head lie on one`s hands, go out of one`s head throw in one`s hand, look through one`s hand
- 7.V+smb.+A: serve somebody right
- 8.V+one`s+A+N+Num:put one`s best foot first
- 9.V+art.+A+N: show a false face, gain the upper hand
- 10.V+smth+prp.+smb.+N: lay something at somebody`s feet
- 11.V+art.+A+N+prp.+art.+N: Have a good foot on the floor
- 12.V+A+N: have leaden feet, have long hands, lay violent hands on
- 13.V+prp.+art.+N: catch by the foot, float before the eyes
- 14.V+smb.`s+N+V: make somebody`s flesh creep
- 15.V+one`s+N+prp.+art.+N: work one`s fingers to the bone
- 16.V+art.+A+N+prp+smth.: make a good fist at (or of) something, put a good face on something
- 17.V+prp.+smb.`s+N: be at smb.`s feet; stick in (or to)somebody`s fingers
- 18.V+prp.+one`s+N: traveone`s face
- 19.V+prp.+one`s+N: fall on one`s feet
- 20.V+A+prp.+art.+N: turn red in the face
- 21.V+smb.+prp.+art.+N: look somebody in the face; stare somebody in the face
- 22.V+num.+N: have (bear) two faces

Qeyri-feli frazeoloji vahidlər

Bədən üzvləri ilə yaranmış qeyri-feli frazeoloji birləşmələr aşağıdakılardan ibarətdir:

II.İsmin mənasında formalaşanlar:

- 1.N+N: camera eye, goo-goo eyes, mind`s eye, pudding ace, crow`s feet, Christ`s foot, trench foot
- 2.N+prp.+N,: hand-in-hand, man of world, tooth for tooth, eye-for eye
- 3.N+and+N:hand and thigh, hand and glove(withsmb.); flesh and blood
- 4.Art.+A+N: the cloven foot, a warm heart, a quio eye, the naked eye, an evil eye, black eye
- 5.A+prp.+art.+N: cold in the head
- 6.N+prp.+num+N: Love at first sight
- 7.Num+N: both of hair, forty winks
- 8.Art.+N+prp.+art.+N: the arm of the low
- 9.Art.+A+N+prp.+N:the long arm of colnadence
- 10.N+prp.+art+N: abundance of the heart
- 11.Art.+N+prp.+N: a bag of bones a stack of bones
- 12.A+N: lost soul, lame duck, dead silence, full face

III.Sifət mənasında formalaşanlar

- 1.Art.+N+as+A+as+art.+N: A face as long as a fiddle
- 2.As+A+as+art.+N+prp.+one`s+N: as bareas the palm of one`s hand
- 3.As+A+as+art.+A: as dry as a bare
- 4.As+A+as+N: as old as the hills; as obstinate as a mule as cold as ice, as still as death
- 5.As+A+as+one`s+N+V+one: as fast as one`s legs can carry are

IV. Zərf mənasında formalaşanlar

1.	N+prp.+N	arm-in-arm, head to head
2.	N+and+N	shoulder to sholder
3.	adv.+or+adv	day and ight
4.	adv.+and+adv.	sooner or later
5.	prep.+N	here andthere
6.	prp.+N+and+N	by leaps and bound
7.	prp.+N+prp.+N	from head to foot
8.	prp.+A+N	at close quarters

V.Yuxarıda göstərilən bədən üzvləri ilə yaradılmış frazeoloji vahidlərin içərisində ikizirvəli, üçzirvəli, çoxzirvəli misal gətirilmişdir. Yəni, tam mənalı komponentlərin miqdarı ikidən çox olan frazeoloji vahidlərdən bəhs etdik.

VI.İstər ikizirvəli və istərsə də çoxzirvəli bədən üzvləri ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin komponentlərin əvəzləməsi hadisəsini müşahidə etdik. Frazeoloji vahidin əvəzlənməsi zamanı bu dəyişiklik onun həm sintaktik aspektdə mənasına, həm də onun üslubu çalarına təsir edə bilər.

Əgər komponent və onu əvəz edən sözlər eyni nitq hissəsinə aiddirsə, onda frazeoloji vahidlərin strukturları eyni olur, bəzən frazeoloji vahidin ifadə etdiyi məna axarı fərqlənmiş olur. Məsələn, «come into one's head=enter one's head» (ağına gəlmək)

«bang (something into somebody's head=hammer something into smb.s head=knock something into smb's head»

«Carry somebody off his feet=Sweep somebody off his feet=amer. Take somebody off his food». Məsələn, verdiyimiz birinci cümlədə «come into» və «enter» heç bir məna çaları ifadə etmir, onların məna çaları üst-üstə düşür, lakin «to bang=to hammer=to knock yaxud to carry=to sweep» fəlləri eyni funksional səciyyə daşımalarına baxmayaraq hərəkətin daha çox intensivliyini bildirirlər.

Frazeoloji vahidin komponentlərinin əvəzlənməsi müxtəlif nitq hissələrini əhatə edir. Onlar aşağıdakı kimidir:

a) Fel komponentin əvəzlənməsi ilə düzələn frazeoloji vahidlər: «get the swelled head=have the swelled head. To hit below the belt=to strike below the belt=to tackle below the belt put one's foot first=set one's best foot first». Burada bir şeyi qeyd etmək yerinə düşərdi. Fel frazeoloji vahidlərdə fel həmişə baş söz kimi tərkibin əvvəlinə gəlir.

2) İsim komponentinə görə əvəzlənən frazeoloji vahidlər:

Cast an eye at=Cast a glance=Cast a look (nəzər yetirmək, baxmaq)

Break the back of smth.=break the neck of something (belini sındırmaq)

Addle one's brain=Addle one's head

Offer smb. one's hand=Offer smb.one's heart (öz əlini və ürəyini təklif etmək)

3) Sözlərinə görə əvəzlənən frazeoloji vahidlər

İngilis dili frazeoloji vahidlə sözlərinin belə çox işlənməsini, hal sisteminin yox olması, yaxud çox məhdudlaşması ilə izah etmək olar. Frazeoloji vahidin komponentləri arasındakı qrammatik əlaqələr əsasən sözləri ilə ifadə olunur.

Beat one's brains about smth.=beat one's brains with smth.

Set foot at=set foot in=set foot on

On all hands=at all hands=of all hands

Put one's foot in it=put one's foot into one's

Slip between smb.'s finger=slip through smb.'s fingers (əlçatmaz olmaq)

Stick in smb.'s fingers=stick to smb.'s fingers

VII.Bədən üzvləri ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin komponentləri arasına bir və ya iki söz artırmaq (pərçimləmək) mümkündür. Bundan frazeoloji vahidin ümumi mənasına heç bir xəbərlə gəlmir. Bəzi halda o mənanı ya bir qədər intensivləşdirir, yaxud da determinator (müəyyənləşdirici) rol oynayır. Lakin frazeoloji vahidin sintaktik strukturunun genişlənməsi baş verir:

get hands (alqışlamaq, qarşılamaq)=get a big (yaxud good)

hand (sürekli alqışlamaq, qarşılamaq)

bring smb.'s grey hairs to the grave bring smb.'s grey hairs with sorrow to the grave (canını üzmək, öldürmək, qəbrə qoymaq, böyük qəmlə (kədər) canını üzmək)

put one's foot first (mümkün olan şeyi etmək) = put one's best

foot first (bacardığı qədər hər şeyi etmək)= ağılı başında olmaq

Have a head on one's shoulders=Have a good head on one's shoulders (ağılbərk, başında olmaq)

Misallardan göründüyü kimi pərçimlənən sözlər məna intensivliyini artırır və sintaktik strukturunu genişləndirir.

Bədən üzvləri ilə yaranmış frazeoloji vahidlər içərisində komparative (müqayisəli) səciyyəli frazeoloji vahidlərdə mövcuddur. Bunların da iki müxtəlif növü mövcuddur:

a) Heç bir variantı, sinonimi olmayan və öz tərkibini dəyişən ünsür daxil etməyən komparative bədən üzvlü frazeoloji vahidlər «(as) dry as a bone»;

have a head like a sieve boş baş olmaq

to drop like a hot potato (tələm-tələsik atmaq)

write a hand like a boot, köhn. əyri-üyrü kəsmək

a face as long as a fiddle kədərli(hüznü) nifrətləmək

b) Öz tərkibinə dəyişən ünsür əlavə etməyə imkan verən, lakin nə variantı, nə də struktur sinonimi olmayan bədən üzvlü komparative frazeoloji vahid;

(As) bare as the palm of one`s hand (bomboş, yağ tök yala)
One looks as if butter wouldn`t melt in one`s moth (suyun lal axanı, adamın yerə baxanı)
As fast as one`s legs can carry one var gücü ilə (qaçmaq), çaparaq, bərk, iti (qaçmaq) (ardı var)

Ədəbiyyat

1. Oxford English Dictionary, Volume V. Great Britain, 1933
2. Oxford Advanced Learner`s Dictionary, A.S.Hornby, 2000
3. New English-Russian Dictionary-V.Miller
4. English –Azerbaijan Dictionary –O.Turkseven (Musayev), Bakı 2003
5. İngiliscə-azərbaycanca və azərbaycanca-ingiliscə somatik frazeoloji lüğət, Bakı; Nurlan 2005

Rəyçi: dos. T.İbrahimova

Göndərilib: 11.11.2020

Qəbul edilib: 13.11.2020